

Zigmas ZINKEVIČIUS
Lietuvių kalbos institutas

ŽODŽIŲ PERDIRBINĖJIMAS SUMAIŠANT BALSŲ KAITĄ

Lietuvių kalbos paveldėtą balsių kaitą reprezentuoja šios eilės: 1) *žėlti* : *žalias* : *žėlė* : *žolė* : *žilti*; 2) *snėgėti*, *snėgas* : *snaigė* : *snigti*; 3) *daubà* : *duobė* : *dubti*. Tarmėse pasitaiko nemaža kaitos sumaišymo atvejų, kai atskiri žodžiai sakomi su kitais tos pačios eilės balsiais. Ypač tuo pasižymi balsis *e*, paprastai būdingas veiksmažodžiams, rečiau – kitų kalbos dalių žodžiams, kuris būna vietoje *a* (rečiau – kitų balsių). Pavyzdžiai (kai kurie gana seni): *deņgalas* Salantai, Mažvydo ir Bretkūno raštai ‘dangalas’ : *deņgti*; *dengūs* Klaipėda ‘dangus’ : *deņgti*; *kentrūs* Žiežmariai, Kaniava, Dieveniškės ‘kantrus’ : *kentėti*; *mestas* Daukšos ir Sirvydo raštai ‘mastas’ : *mėsti*; *mėzgas* Šakyna, Šeduva, Surviliškis, Švenčionys ‘mazgas’ : *mėgzti*; *musómeris* Laukuva, Pagramantis, *mūsmeris* Plungė, Skuodas, Simnas ‘musmiris’ : *mėrdėti*; *núoteka* Alytus, Dusmenys, Marcinkonys, Rodūnia ‘nuotaka’ : *tekėti*; *pagėlba* Plungė, Skuodas, Laukuva, Kuršėnai, Daukšos ir Chilinskio raštai ‘pagalba’ : *pagėlbėti*; *pāšelpa* Salantai, Kuršėnai, Vilkaviškis ‘pašalpa’ : *šėlpti*; *rėnkioti* Varniai, Valkininkai ‘rankioti’ : *reņka* (*riņkti*); *sergyba* Giedraičiai, Lėnas ‘sargyba’, *sergybinis* Semeliškės ‘sargybinis’ : *sėrgėti*; *teņp* daugelis tarmių ir senuosiuose raštuose ‘tarp’ : *tėrpė*; *užvelkalas* Molėtai, Marcinkonys, Dieveniškės ‘užvalkalas’ : *velka* (*vilkti*); *vežiūoti* Vilkaviškis, Švenčionys, Zietela ‘važiuoti’ : *vėžti*; *žėngsnis*, *žėngsnys* (ž kietinimo plote *že-* > *ža-*) Ignalina, Švenčionys, Gervėčiai, Druskininkai : *žėngti*. Neretai sąsaja būna paremta liaudies etimologija, pvz.: *drėbnas* Liubavas, Kazlų Rūda, Čiobiškis, Pasvalys ‘drabnas (iš le. *drobny*)’ : *drebėti*; *pešiūrė* Liubavas ‘pašiūrė’ : *pėšti* (šieną).

Pavyzdžių su *a* yra daug mažiau. Ryškesni šie: *komandantas* Kalviai ‘komendantas’ : *komānda*; *kramzlė* Rimšė, Valkininkai ‘kremzlė’ : *kramtyti*; *kvapāvimas* Sirvydo ir Slavočinskio raštai ‘kvėpavimas’ : *kvāpas*; *našulys* Daugėliškis, Marcinkonys, Leipalingis, Sirvydo raštai ‘nešulys’ : *naštā*; *sārgėti* Morkūno postilė ‘sergėti’ : *sārgas*; *traņksmas* Švėkšna, Akmenė, Plateliai, Kuršėnai, Sirvydo ir Slavočinskio raštai ‘trenksmas’ : *trankyti*. Sąsają galėjo stimuliuoti ir liaudies etimologija: *stābulė* Kretinga, Salantai, Akmenė, Linkmenys ‘stebulė’ : *stābas*; *stabiuklas* Švėkšna, Seda, Kuršėnai ‘stebuklas’ : *stābas*; *vaņpstė* Akmenė, Kupiškis, Sirvydo raštai ‘verpstė’ : *vaņpas*.

Su *ei* ir *ie*: *žeizdā* Raseiniai, Sirvydo raštai ‘žaizda’ : *su-žeisti*; *žiebas* Endriejavas, Gardamas, Švėkšna, Kvėdarna, Mažvydo raštai ‘žaibas’ : *žiēbti*.

Su *ai-*: *sužaisti* Deltuva, Vidiškiai ‘sužeisti’ : *žaizdā*.

Su *ė*: *kvėpia* Traupis ‘kvepia’ : *iš-kvėpti*; *plėnėlė* Tirkšliai ‘flanelė’ : *plėnys* (liaudies etimologija); *sedýba* Molėtai, Svėdasai, Kupiškis, Dieveniškės ‘sodyba’ : *sėdėti*; *sėtas* Dieveniškės ‘sietas’ : *sėti*.

Su *o*: *drobūžis* Kuršėnai ‘drabužis’ : *dróbė*; *vōgis* Biržai, Obeliai, Dusetos, Linkmenys ‘vagis’ : *vōgti*.

Su *i* (daugelis dėl liaudies etimologijos): *dilčiā* Pandėlys, Karsakiškis ‘delčia’ : *dilti*; *kilė* Klaipėda ‘kielė’ : *kilti*; *kiltas* Švendubrė, Rimšė, Zietela ‘tiltas’ : *kilti*; *liptas* Kretinga, Plungė, Kuršėnai, Kvėdarna ‘lieptas’ : *lipti*; *tirpantinas* Lazūnai ‘terpentinus’ : *tīrpti*; *žibenkštis* (*žibinkštis*) Svėdasai, Kupiškis, Gelvonai, Adutiškis, Lazūnai ‘žebenkštis’ : *žibėti*; *žibėrklas* Kupiškis, Rokiškis, Svėdasai, Užpaliai, Kaltanėnai ‘žeberklas’ : *žibėti*.

Su *y*: *lytus* Plungė, Laukuva, Kuršėnai ‘lietus’ : *lyti*; *mýlas* Plungė, Laukuva, Kuršėnai ‘mielas’ : *mylėti*; *pipýras* Žeimelis ‘pipiras’ (plg. *ovras kaip pipýras* ‘pipiras’); *slydūs* Kuršėnai ‘slidus’ : *slýsti*; *týlti* Kuršėnai ‘tilti’ : *tylā*; *výpla* Kuršėnai ‘vėpla’ : *vypsóti*.

Su *u(ū)*: *Kūpiškis* Žeimelis ‘Kupiškis’ : *kūpsóti*; *lakštuņgėlė* Semeliškės ‘lakštingala’ : *lakštūtė*; *liūdyti*, *liūdynas* Žeimelis ‘liu-’ : *liūdnas*; *ūginti* Lazūnai ‘auginti’ : *ūgis*.